

ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ: ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΜΕΡΟΛΗΨΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΔΟΤΑ(;

Βασίλης Παυλόπουλος
Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ

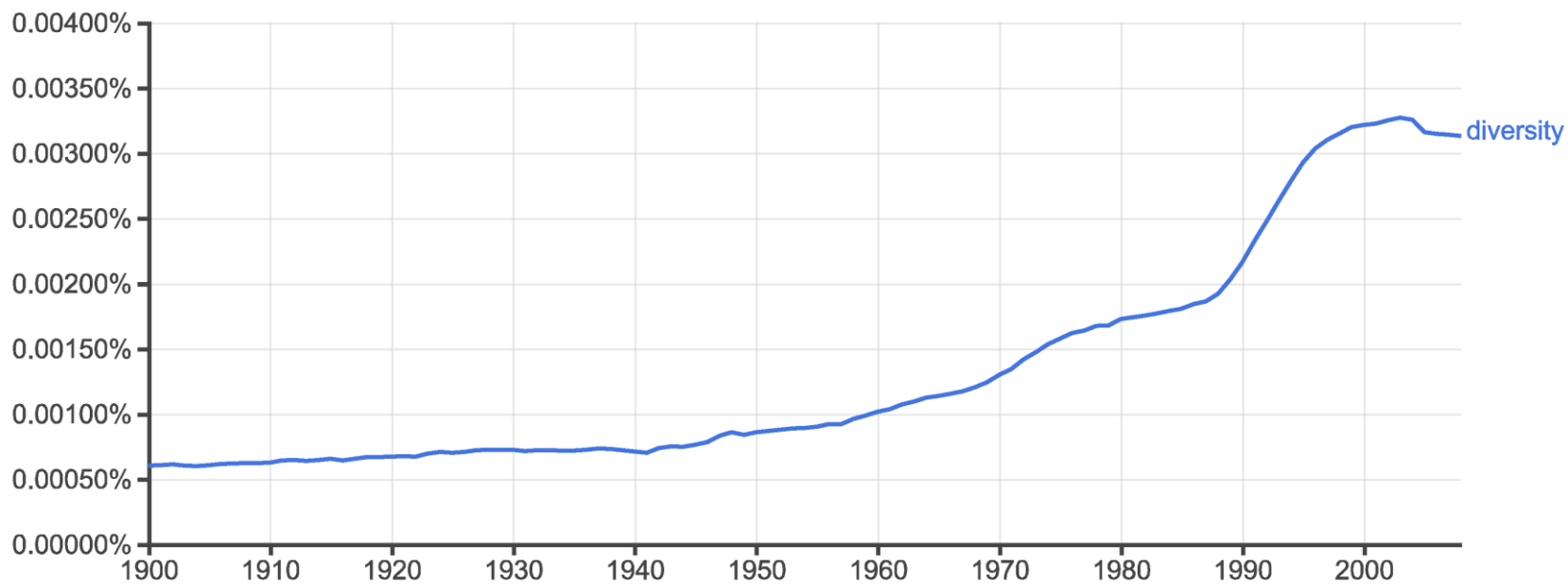
✉ vravlop@psych.uoa.gr

🌐 <http://users.uoa.gr/~vravlop>

Διαπολιτισμική Κοινωνική Ψυχολογία στη Σχολική Κοινότητα
ΠΜΣ Σχολική Ψυχολογία, Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ
Ακαδημαϊκό έτος 2024-2025

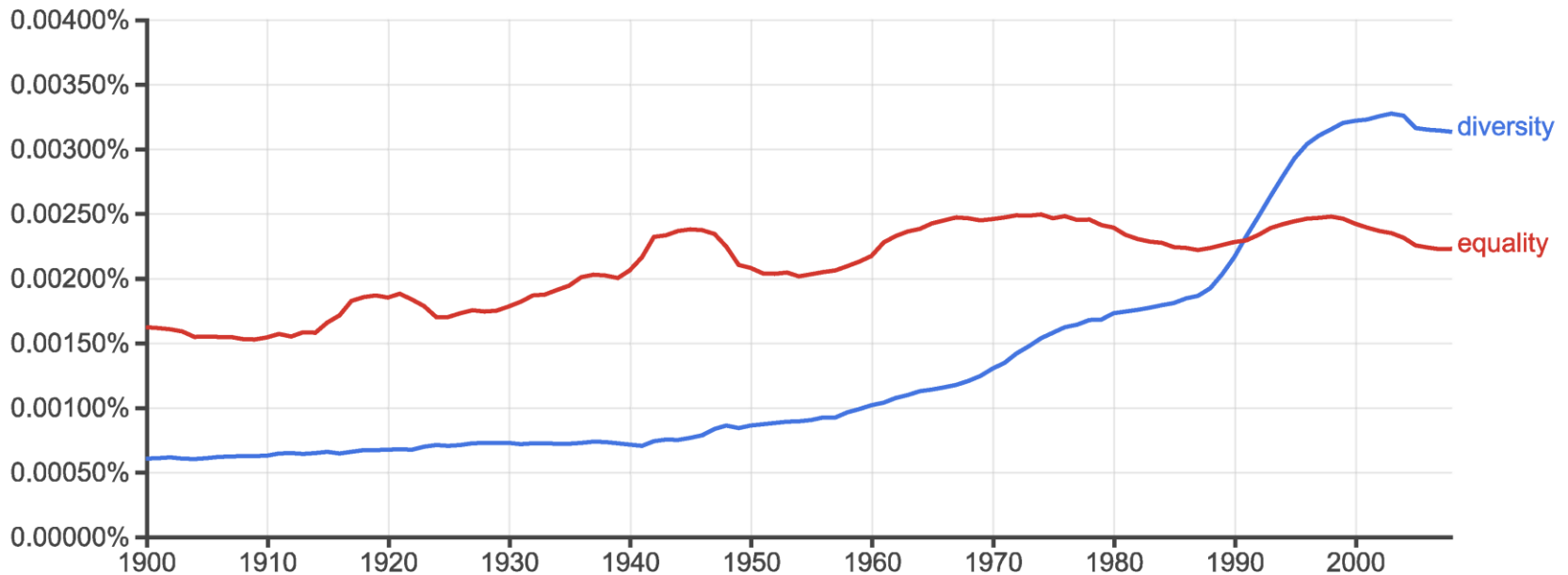

Συχνότητα χρήσης του όρου διαφορετικότητα στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία

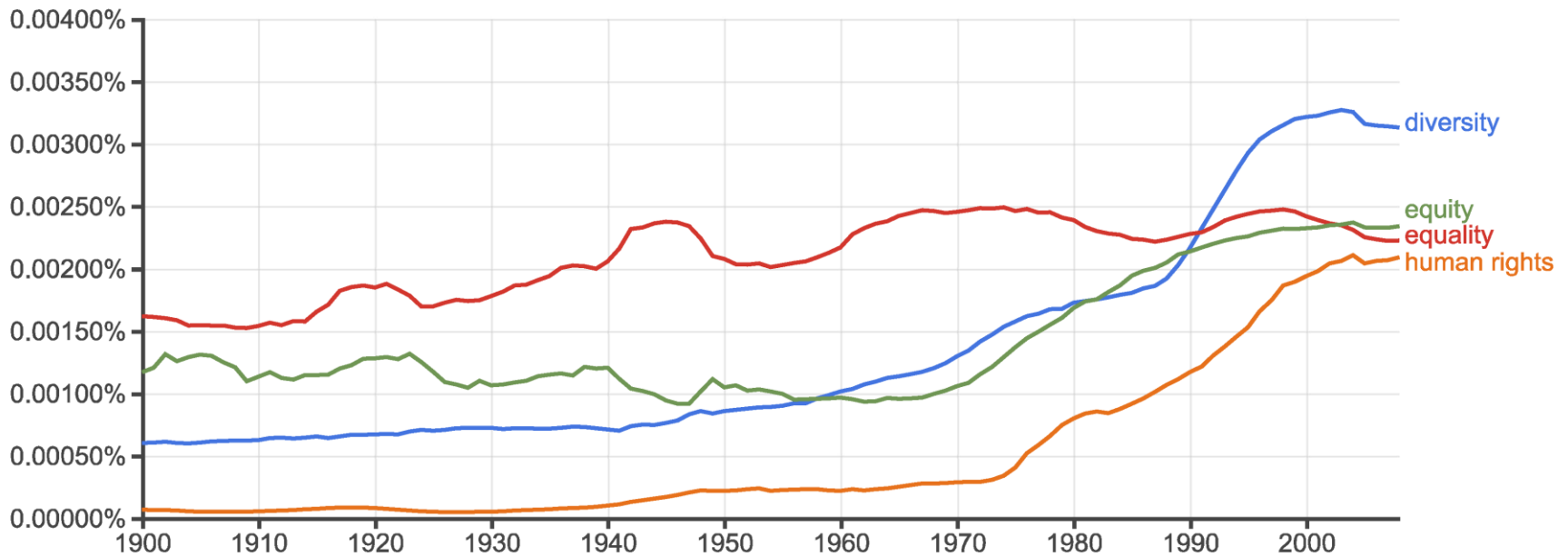
(πηγή: Google Ngram Viewer)

Συχνότητα χρήσης των όρων διαφορετικότητα και ισότητα στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία

(πηγή: Google Ngram Viewer)

Συχνότητα χρήσης των όρων διαφορετικότητα, ισότητα, ισοτιμία, ανθρώπινα δικαιώματα στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία

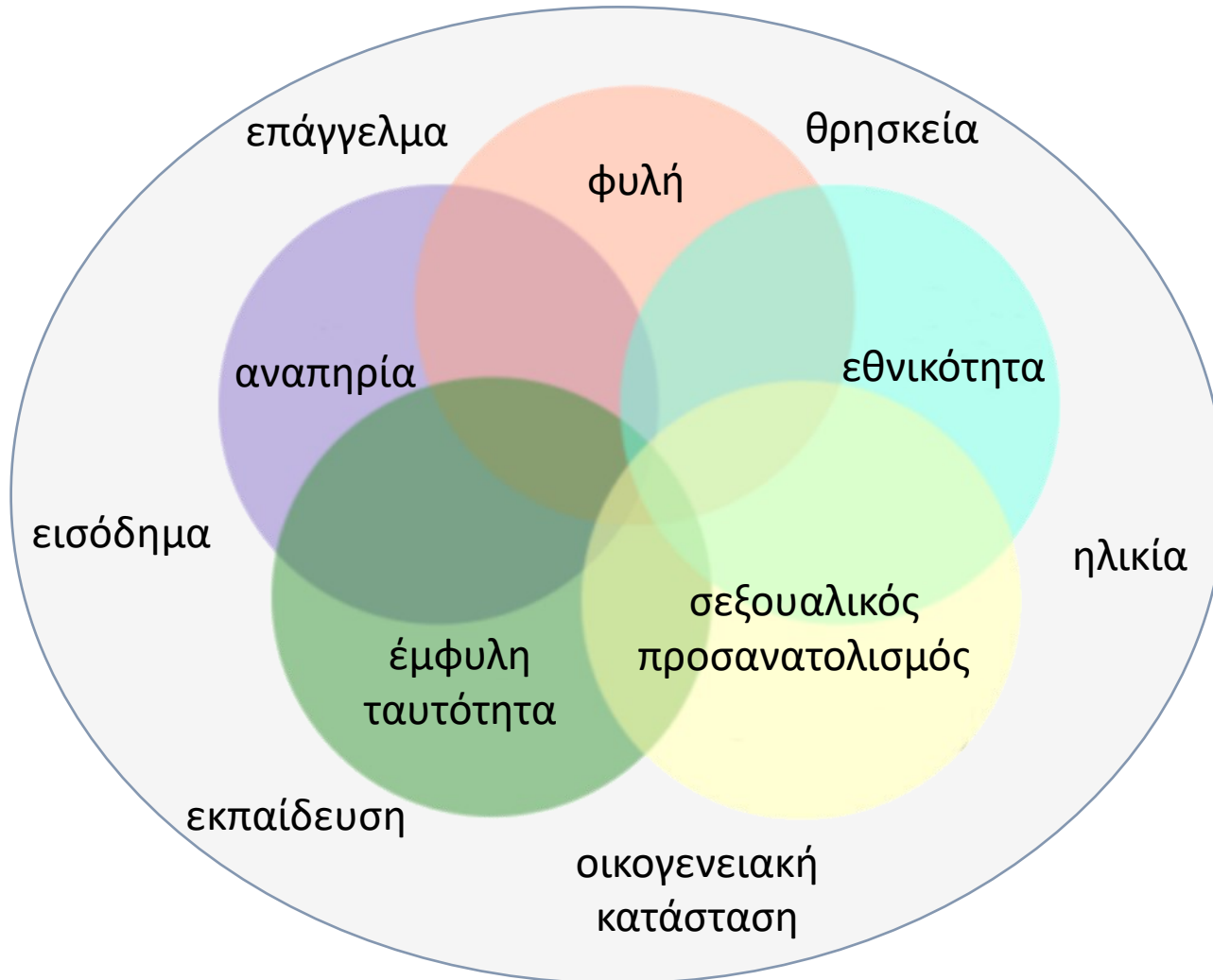

(πηγή: Google Ngram Viewer)

Τα όρια ενός ορισμού

- Η διαφορετικότητα αναφέρεται στην **ετερογένεια** αναφορικά με **κοινωνικές ιδιότητες**, όπως η φυλή, η εθνικότητα, η θρησκεία, αλλά και **ατομικά χαρακτηριστικά**, όπως το φύλο, η ηλικία, η αναπηρία, ο σεξουαλικός προσανατολισμός...
- ☞ Ετερογένεια: πόσο διαφορετικό πρέπει να είναι κάποιο γνώρισμα για να θεωρηθεί διαφορετικό;
- ☞ Κοινωνική νόρμα: συγκριτικά με τι είναι διαφορετικό;
- ☞ Η θολή διάκριση κοινωνικών-ατομικών γνωρισμάτων: υπάρχει ατομικό γνώρισμα που να μην υπονοεί κάποια κοινωνική κατηγορία;

Η διαφορετικότητα δεν είναι μία, αλλά πολλαπλές ιεραρχικά οργανωμένες ιδιότητες

- ✓ δικαιώματα, συμπερίληψη
- ✓ προσωπική ανάπτυξη
- ✓ ευέλικτη διαχείριση της αντιξοότητας
- ✗ απαιτητική σε ατομικές δεξιότητες και θεσμικές προϋποθέσεις
- ✗ στόχος πολλαπλών διακρίσεων

Η διαφορετικότητα δεν είναι 'φυσική κατάσταση', αλλά κοινωνική κατασκευή

- Η διαφορετικότητα ξεκινάει από την αυτοαντίληψη: Ο άλλος μέσα μας ή το παράδοξο της ταυτότητας (συνέχεια και αλλαγή).
 - ☞ **Ουσιοποίηση.** Οι κοινωνικές ταυτότητες προσλαμβάνονται σαν να έχουν ουσία, δηλαδή αντικειμενική υπόσταση.
 - ☞ **Φυσικοποίηση.** Οι ταυτότητες διαμορφώνουν προσδοκίες για το τι είναι «κανονικό» και «φυσιολογικό».
- Η εκάστοτε κοινωνική συνθήκη υποδεικνύει ποιες ταυτότητες είναι κάθε φορά **ενεργές** (π.χ. οπαδός στο γήπεδο, γονέας στο σπίτι, λευκός στην Αφρική)
- Η αναγνώριση της διαφορετικότητας πυροδοτεί **κοινωνικά σενάρια** και **συμπεριφορικές αντιδράσεις**.

Η διαφορετικότητα δεν είναι ουδέτερη, αλλά έχει αξιολογικό πρόσημο

- Η διαφορετικότητα ως **αναγνώριση, αποδοχή** και **συμπερίληψη**: κατοχύρωση δικαιωμάτων και ατομικών ελευθεριών, δυνατότητες προσωπικής ανάπτυξης, θετικές διομαδικές σχέσεις.
- Η διαφορετικότητα ως **απειλή**: προκατάληψη, διακρίσεις και κοινωνικός αποκλεισμός, διομαδικές συγκρούσεις
 - ☞ Η ανάγκη για θετική αυτοεκτίμηση και αναβάθμιση του status της εσω-ομάδας μπορεί να οδηγήσει στην υποτίμηση των εξω-ομάδων.
 - ☞ Ο διομαδικός ανταγωνισμός εντείνεται για άτομα που ζουν σε συνθήκες αβεβαιότητας και ανασφάλειας.

Ιδεολογικές συνιστώσες της πολιτισμικής διαφορετικότητας

- Οι ιδεολογικές συνιστώσες της πολιτισμικής διαφορετικότητας δεν είναι πάντοτε ορατές, ούτε εύκολο να διαχωριστούν μεταξύ τους:
 - ✓ **Πολιτισμικά** στοιχεία, π.χ. γλώσσα, αξίες, έθιμα, συνήθειες, ενδυμασία, διατροφή, κλπ.
 - ✓ **Ταυτοτικά** στοιχεία, όπως το έθνος, η θρησκεία και η φυλή.
 - ✓ Στοιχεία **ισχύος**, π.χ. κοινωνικές ανισότητες, κατανομή του πλούτου, ρόλοι των φύλων.
 - ✓ Πολιτικά **στοιχεία**, π.χ. πολιτική αυτοτοποθέτηση, πολιτική συμμετοχή.
 - ✓ Στοιχεία του **πλαισίου**, όπως οικονομικές κρίσεις και ο ρόλος της ιστορίας.

Ιδεολογικές προσεγγίσεις της πολιτισμικής διαφορετικότητας

- Η **πολυπολιτισμική ιδεολογία** (multiculturalism) προωθεί την κατανόηση και τον σεβασμό της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, π.χ. μέσω της εισαγωγής γνώσεων πολιτισμικού περιεχομένου. Άλλες παραλλαγές είναι η αναγνώριση της συνεισφοράς των πολιτισμικών ομάδων στην κοινωνία είτε η έμφαση στη διατήρηση των στοιχείων της πολιτισμικής κληρονομιάς.
- Οι θετικές πλευρές της πολυπολιτισμικότητας έχουν επικυρωθεί σε εκπαιδευτικά πλαίσια, αν και μέρος αυτής της επιτυχίας ενδέχεται να οφείλεται απλώς στη διομαδική επαφή.
- Από το άλλο μέρος, η υπερβολική έμφαση στις διαφορές συντηρεί τα στερεότυπα και αποδίδει στατικό χαρακτήρα στην έννοια του πολιτισμού.

Ιδεολογικές προσεγγίσεις της πολιτισμικής διαφορετικότητας

- Η πολιτική της **αχρωματοψίας** (color-blindness) επιχειρεί να υποβαθμίσει τη σημασία της ένταξης σε κοινωνικές κατηγορίες, όπως η φυλή ή το φύλο. Έτσι όμως αγνοεί τις προϋπάρχουσες διαφορές των ομάδων, τις ανισότητες και τις διακρίσεις.
- Σε μια παραλλαγή, η αχρωματοψία επισημαίνει τις ομοιότητες μεταξύ των ομάδων, π.χ. μέσω της ένταξης σε μια υπερκείμενη κατηγορία. Αυτό συχνά καταλήγει σε μια πολιτική αφομοίωσης, όπου οι μειονότητες αναμένεται να ενδώσουν στο 'χωνευτήρι' της πλειοψηφίας.
- Μια άλλη παραλλαγή της αχρωματοψίας είναι η έμφαση στις ατομικές διαφορές και τη μοναδικότητα του ατόμου, η οποία ωστόσο αγνοεί τις κοινωνικές ταυτότητες.

Ιδεολογικές προσεγγίσεις της πολιτισμικής διαφορετικότητας

- Η **συμπολιτισμικότητα** (polyculturalism) αναγνωρίζει επίσης την πολιτισμική ετερότητα, αλλά επιπλέον τονίζει την ανταλλαγή των πολιτισμικών στοιχείων, τους ιστορικούς δεσμούς και την αμοιβαία επιρροή μεταξύ των ομάδων, σε αντίθεση με την αντίληψη περί πολιτισμικής 'καθαρότητας'. Πέρα από ομοιότητες και διαφορές, προωθείται η ιδέα της αλληλεξάρτησης και των πολιτισμικών ανταλλαγών.
- Όμως η ιστορία περιλαμβάνει συχνά συγκρούσεις μεταξύ των ομάδων, οι οποίες τροφοδοτούν αρνητικές διομαδικές στάσεις. Επιπλέον, η έμφαση στις εξωτερικές επιρροές ίσως ερμηνευτεί ως υποτίμηση της συνεισφοράς και της αξίας μιας ομάδας, ιδίως αν πρόκειται για μειονότητα.

Ιδεολογικές προσεγγίσεις της πολιτισμικής διαφορετικότητας

- Η **διαπολιτισμικότητα** (interculturalism) δίνει έμφαση σε τρία συστατικά: τον διάλογο, τη συμπερίληψη και την ευελιξία των ταυτοτήτων, τα οποία αναμένεται ότι θα διαμορφώσουν συνθήκες ουσιαστικής διομαδικής επαφής, αντί μιας 'πλουραλιστικής μονοπολιτισμικότητας'. Τα στοιχεία αυτά έχει βρεθεί ότι προβλέπουν τις διομαδικές σχέσεις πέρα και πάνω από την πολυπολιτισμικότητα.
- Ορισμένοι ερευνητές επισημαίνουν ότι η διαπολιτισμικότητα δεν διαφέρει ουσιαστικά από την πολυπολιτισμικότητα ή ότι η δεύτερη αποτελεί προϋπόθεση για την επιτυχή υλοποίηση της πρώτης. Επιπλέον, ο διακριτός ή συνδυαστικός ρόλος των τριών συστατικών της χρειάζεται διασαφήνιση.

Ιδεολογικές προσεγγίσεις της πολιτισμικής διαφορετικότητας

- Η **παμπολιτισμικότητα** (omniculturalism) δίνει προτεραιότητα καταρχήν στα κοινά στοιχεία των πολιτισμών που συνθέτουν την ανθρώπινη φύση. Οι διαφορές μεταξύ των ομάδων αναγνωρίζονται σε επόμενη φάση. Αυτή η διαδικασία δύο σταδίων αναμένεται ότι θα βελτιώσει τις διαπολιτισμικές σχέσεις επειδή εντάσσει τις ομάδες σε μια κοινή υπερκείμενη πανανθρώπινη κατηγορία.
- Η εμπειρική τεκμηρίωση της παμπολιτισμικότητας είναι περιορισμένη προς το παρόν και ενέχει μεθοδολογικούς περιορισμούς. Επιπλέον, δεν διευκρινίζει πώς θα αποφευχθούν οι επιπτώσεις της εθνοτικής κατηγοριοποίησης στο δεύτερο στάδιο της αναγνώρισης των διομαδικών διαφορών.

Πρότυπα διαχείρισης της διαφορετικότητας

*Είμαστε ίσοι αλλά
όχι όμοιοι*

*Στον καθένα σύμφωνα
με τις ανάγκες του*

*Απόσυρση των εμποδίων
αντί για θετική διάκριση*

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Η μεροληψία της γλώσσας:** Δεν υπάρχει περιγραφή χωρίς αξιολόγηση!

Διαβάστε, ενδεικτικά, τις υποδηλώσεις πίσω από τους χαρακτηρισμούς: κολλημένος ή πιστός; κορόιδο ή αγαθός; παλαβός ή οραματιστής;

- ☞ Οι περιγραφές, ιδιαιτέρως της προσωπικότητας και των ικανοτήτων, δεν είναι ποτέ αντικειμενικές ή αμερόληπτες.
- ☞ Γνωρίστε τις προσωπικές σας αξίες και προκαταλήψεις και πώς επηρεάζουν τη γλώσσα που χρησιμοποιείτε.
- ☞ Αναγνωρίστε πώς ο τρόπος χρήσης της γλώσσας από τους άλλους αποκαλύπτει τις προσωπικές τους μεροληψίες.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

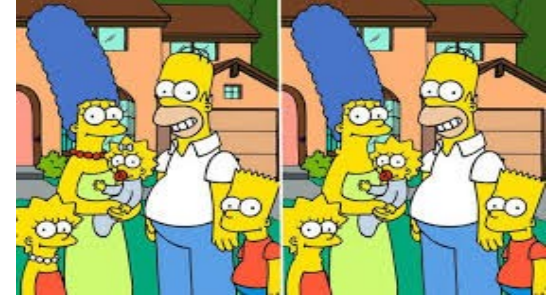

- **Η μεροληψία της κατηγοριοποίησης:** Οι περισσότερες ατομικές διαφορές είναι ποσοτικές (όχι διχότομες) μεταβλητές.

Θα λέγατε ότι τα παρακάτω είναι κατηγορίες ή τα άκρα ενός συνεχούς; φυσιολογικό-παθολογικό, αυτονομία-εξάρτηση, αρσενικό-θηλυκό...

- ☞ Σκεφτείτε τους ποιοτικούς χαρακτηρισμούς με τους οποίους περιγράφετε τα άτομα ως ποσοτικές διαφορές.
- ☞ Αξιοποιείτε τις ενδιάμεσες ποσοτικές διαβαθμίσεις (λίγο, μέτρια, αρκετά) αντί τους ακραίους χαρακτηρισμούς.
- ☞ Αναλογιστείτε πόσο μπορεί να διαφέρουν μεταξύ τους τα άτομα που εντάσσετε στην ίδια κατηγορία και πόσο μπορεί να μοιάζουν τα άτομα από διαφορετικές κατηγορίες.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Το παράδοξο της ομοιότητας/ιδιαιτερότητας:** Όλα τα φαινόμενα είναι όμοια και συγχρόνως διαφορετικά.

Ποια από τις παρακάτω λέξεις δεν ταιριάζει με τις άλλες;

A. Καναδός B. Ιταλός Γ. Κουβανός Δ. Μουσουλμάνος

- ☞ Όταν κάνετε μία σύγκριση, σκεφτείτε με ποιους τρόπους τα φαινόμενα είναι όμοια και με ποιους άλλους τρόπους είναι διαφορετικά.
- ☞ Πριν ξεκινήσετε μια αξιολόγηση, αναρωτηθείτε για ποιον σκοπό την κάνετε.
- ☞ Μην παρασύρεστε από τα κριτήρια σύγκρισης των άλλων, επιλέξτε τα δικά σας κριτήρια.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Η μεροληψία της αφομοίωσης:** Αλλάζοντας την πραγματικότητα (αντί να αλλάξουμε τρόπο σκέψης).

Ποια είναι η γνώμη σας για την πλαστική χειρουργική; Τώρα «αλλάξτε φακούς»: Ποια γνώμη θα είχατε αν ήσαστε γιατρός; ψυχολόγος; έφηβος;

- ☞ Μην υποτιμάτε πώς οι προηγούμενες εμπειρίες σας μπορούν να επηρεάσουν τις τρέχουσες εντυπώσεις σας.
- ☞ Σκεφτείτε αναστοχαστικά ποιες είναι αυτές οι εμπειρίες σας και γιατί έχουν σημασία για εσάς.
- ☞ Πειραματιστείτε αλλάζοντας οπτική γωνία για να «μπείτε στα παπούτσια» των άλλων.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Η μεροληψία της αντιπροσωπευτικότητας:** Κανένας άνθρωπος δεν είναι πρωτοτυπικό μέλος καμίας ομάδας!

Σκεφτείτε τον εαυτό σας με τις ιδιότητες του φύλου, της εθνικότητας και του επαγγέλματος. Πόσο «τυπικό δείγμα» βρίσκετε ότι είστε;

- ☞ Όταν βγάζετε συμπεράσματα για άλλα άτομα, σκεφτείτε σε ποιες ιδιότητές τους βασίζετε τις κρίσεις σας.
- ☞ Αναζητείστε περισσότερες πληροφορίες για να κατανοήσετε πληρέστερα το άτομο ή την κατάσταση.
- ☞ Να θυμάστε ότι έχουμε την τάση να υπερεκτιμάμε τον βαθμό ομοιότητας των ατόμων ή καταστάσεων που συναντάμε, με τα στερεότυπα και τις κατηγορίες που γνωρίζουμε.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Μεροληψίες της μνήμης:** Η δύναμη των πρότερων, των έσχατων και των εντυπωσιακών πληροφοριών.

Γιατί μερικοί φοβούνται τα αεροπορικά ατυχήματα περισσότερο από τα (σαφώς πιο επικίνδυνα) τροχαία; Ποιες ειδήσεις θυμόμαστε πιο εύκολα;

- ☞ Μην εμπιστεύεστε την προσωπική σας εμπειρία περισσότερο από τις επίσημες στατιστικές.
- ☞ Ελέγξτε την αξιοπιστία των πηγών πληροφόρησής σας, ειδικά όταν πρόκειται για μη ειδικούς ή για άτομα με συμφέροντα.
- ☞ Ανακατέψτε τη σειρά εμφάνισης των πληροφοριών που επαναλαμβάνονται περιοδικά (π.χ. μέσα ενημέρωσης).

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Αιτιακές αποδόσεις:** Όταν υπερεκτιμούμε την προσωπικότητα και υποτιμούμε τον ρόλο των εξωτερικών παραγόντων.

Το παιδί σας πήρε καλό βαθμό σε ένα διαγώνισμα. Πώς εξηγείτε αυτή την επιτυχία; Μια άλλη φορά είπε ένα ψέμα. Γιατί πιστεύετε ότι το έκανε;

- ☞ Για κάθε συμπεριφορά υπάρχουν τόσο εσωτερικοί, όσο και εξωτερικοί παράγοντες που την εξηγούν.
- ☞ Γενικά, έχουμε την τάση να προσέχουμε περισσότερο τους παράγοντες που μεταβάλλονται, παρά εκείνους που μένουν σταθεροί.
- ☞ Τα σφάλματα απόδοσης μπορεί να αντιστραφούν ανάλογα με το αν είμαστε παρατηρητές ή ενεργοί δράστες.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Η αυτοεκπληρούμενη προφητεία:** Όταν ωθούμε τους άλλους να συμπεριφερθούν σύμφωνα με τις προσδοκίες μας.

Γιατί οι θυμωμένοι άνθρωποι μας θυμώνουν και οι ήρεμοι μας ηρεμούν; Σκεφτείτε συμπεριφορές που πυροδοτούν αναμενόμενες αντιδράσεις.

- ☞ Να θυμάστε ότι οι προσδοκίες σας μπορεί να δημιουργήσουν από μόνες τους τη δική τους πραγματικότητα.
- ☞ Προσπαθήστε να σκεφτείτε ποιες είναι οι προσδοκίες σας σε μία συνθήκη και γιατί τις έχετε;
- ☞ Μην ξεχνάτε ότι και η δική σας συμπεριφορά επηρεάζεται από τις προσδοκίες των άλλων!

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Συνάφεια δεν σημαίνει πάντα αιτιότητα!** Δύο φαινόμενα μπορεί να συνδέονται τυχαία μεταξύ τους ή να οφείλονται σε ένα τρίτο.

– Θα μπορούσε η ζέστη να είναι η αιτία των πνιγμών ή το αντίθετο;
– Σκεφτείτε κάποιο άτομο που έχει προλήψεις. Πώς δημιουργήθηκαν;

- ☞ Η ταυτόχρονη εμφάνιση δύο φαινομένων ή συμπεριφορών δεν συνιστά από μόνη της τεκμήριο αιτιότητας.
- ☞ Οι συσχετίσεις επιτρέπουν να κάνουμε προβλέψεις, αλλά δεν παρέχουν ερμηνείες για τα φαινόμενα. (Γιατί; Πώς;)
- ☞ Όταν παρατηρείτε μια συσχέτιση, εξετάστε όλες τις πιθανές διαδρομές και κατευθύνσεις της αιτιότητας.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

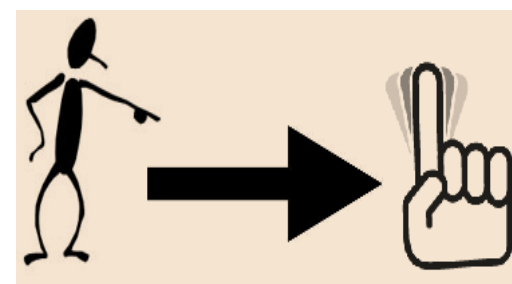

- Μια σχέση ίσως είναι **μονόδρομη** ($X \rightarrow Y$), **αμφίδρομη/κυκλική** ($X \rightarrow Y \rightarrow X$), **πολλαπλή** ($X * W + Z \rightarrow Y$), **καμπυλόγραμμη** ($X \cap Y$)...

Διερευνήστε πιθανές αιτιώδεις διαδρομές στα ζεύγη μεταβλητών:
αυτοεκτίμηση–ικανότητα, άγχος–επίδοση, οικονομική άνεση–υγεία

- ☞ Στις ανθρώπινες σχέσεις, πολλές σχέσεις που φαίνονται μονόδρομες είναι αμφίδρομες/κυκλικές.
- ☞ Η αντίληψή μας για τη φύση μιας συσχέτισης εξαρτάται από το σημείο του αιτιακού κύκλου όπου την παρατηρούμε.
- ☞ Μην αρκεστείτε σε ένα αίτιο για ένα γεγονός! Διερευνήστε πολλαπλά αίτια και πώς μπορεί να συνδέονται μεταξύ τους.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

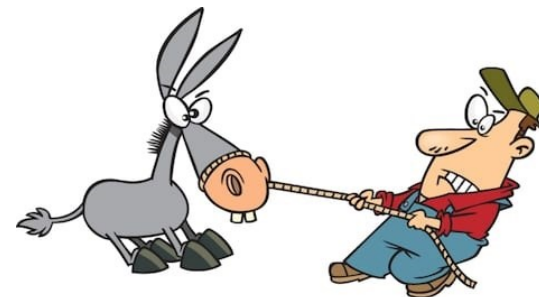

- **Φυσιοκρατική πλάνη.** Όταν οι ηθικές κρίσεις μας βασίζονται στην απλή συχνότητα εμφάνισης των φαινομένων.

Έχετε χρησιμοποιήσει επιχειρήματα, όπως «ό,τι είναι συνηθισμένο, είναι φυσιολογικό», «μα, δεν μπορεί τόσοι άνθρωποι να κάνουν λάθος!»;

- ☞ Μην εξισώνετε τη στατιστική συχνότητα με την ηθική αξία!
- ☞ Η πλειοψηφία δεν έχει δίκιο εξαιτίας του μεγέθους της και μόνο. Αντιστοίχως, δεν πρέπει να εξιδανικεύουμε κάποιον επειδή απλώς διαφέρει από το πλήθος.
- ☞ Οι όροι «πλειοψηφία–μειοψηφία» διαφέρουν σε μέγεθος, ενώ οι όροι «πλειονότητα–μειονότητα» σε κοινωνική ισχύ.

Πηγές μεροληψίας και αντίδοτα

- **Η μεροληψία της εμμονικής πεποίθησης ή η πεισματική ακαμψία της ξεροκεφαλιάς: «Δεν με νοιάζουν οι αποδείξεις!»**

«Εγώ δεν είμαι ρατσιστής, αλλά...», «Ναι, αλλά...», «Έχεις δίκιο, αλλά...»
Σας θυμίζουν κάτι οι φράσεις; Πώς είχατε αντιδράσει όταν τις ακούσατε;

- ☞ Απαιτείται ανοιχτό μυαλό (και γερά νεύρα!) με τις αντίθετες απόψεις. «Μπείτε στα παπούτσια» του άλλου.
- ☞ Μην αναζητάτε μόνο επιβεβαιωτικές πληροφορίες για τις θέσεις σας, γίνετε «δικηγόρος του διαβόλου».
- ☞ Αν τα γεγονότα δεν συμφωνούν με τις πεποιθήσεις σας, αντισταθείτε στη μεροληψία της αφομοίωσης (ό.π.).

Αντί συμπεράσματος: Ποια διαφορετικότητα;

- Η διαφορετικότητα είναι μια πολυσύνθετη πραγματικότητα στις σύγχρονες πλουραλιστικές κοινωνίες. Το ζητούμενο δεν είναι η απλή συμφωνία ή η διαφωνία με αυτήν, αλλά **η διαχείρισή της** προς όφελος των ομάδων και των ατόμων.
 - ☞ Δυναμική κατάσταση (συνέχεια και αλλαγή, όχι στασιμότητα)
 - ☞ Προοπτική (δυνατότητες και ευκαιρίες, όχι απειλή)
- Θεσμικό επίπεδο: Ο ρόλος της **ιδεολογίας** (πολυπολιτισμικότητα, αχρωματοψία, συμπολιτισμικότητα, κ.ά.)
- Ατομικό επίπεδο: Ο ρόλος της **μετασκέψης** (πηγές μεροληψίας και αντίδοτα).

Πηγές και προ(εκ)τάσεις

- Αγγελίδης, Π., & Χατζησωτηρίου Χ. (Επιμ.). (2013). *Διαπολιτισμικός διάλογος στην εκπαίδευση: Θεωρητικές προσεγγίσεις, πολιτικές πεποιθήσεις και παιδαγωγικές πρακτικές*. Διάδραση.
- Council of Europe. (2020). *Dosta! Αρκετά! Ξεπεράστε τις προκαταλήψεις, γνωρίστε τους Ρομά!* <http://www.coe.int/en/web/roma-and-travellers/dosta-in-greece>
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (Επιμ.). (2015). *Σύγχρονες ενταξιακές προσεγγίσεις: Θεωρία και πράξη*. Πεδίο.
- Moghaddam, F. M. (2012). The omnicultural imperative. *Culture & Psychology, 18*(3), 304–330. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1354067X12446230>
- Rosenthal, L., & Levy, S. (2010). The colorblind, multicultural, and polycultural ideological approaches to improving intergroup attitudes and relations. *Social Issues and Policy Review, 4*(1), 215-246. <https://doi.org/10.1111/j.1751-2409.2010.01022.x>
- *School Education Gateway*. Η διαδικτυακή πλατφόρμα της Ευρώπης για τη σχολική εκπαίδευση. <http://www.schooleducationgateway.eu>
- Shiraev, E. B., & Levy, D. A. (2018). *Διαπολιτισμική Ψυχολογία: Κριτική σκέψη και εφαρμογές* (επιμ.: Β. Παυλόπουλος). Πεδίο. [https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSYCH138/Βιβλιογραφία/Εξεταστέα_ύλη/Shiraev,_Levy_\(2018\)_Cross-Cultural_Psychology_\(ch._1,_2\).pdf](https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PSYCH138/Βιβλιογραφία/Εξεταστέα_ύλη/Shiraev,_Levy_(2018)_Cross-Cultural_Psychology_(ch._1,_2).pdf)
- Verkuyten, M., Yogeeswaran, K., Mepham, K., & Sprong, S. (2020). Interculturalism: A new diversity ideology with interrelated components of dialogue, unity, and identity flexibility. *European Journal of Social Psychology, 50*(3), 505-519. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2628>
- Χρυσόχοου, Χ. (2011). *Πολυπολιτισμική πραγματικότητα: Οι κοινωνιοψυχολογικοί μηχανισμοί της πολιτισμικής πολλαπλότητας*. Πεδίο.